

60 gange i minuttet

Et essay om finanskrisen, kreditboblen og helvedes facade-arkitektur: penge

Was hier an unschuldigen Kleinen um Ziffern spielt, als Göttinnen Gesetzestafeln hält und an gereiften Helden vor Münzeinheiten sein Schwert in die Scheide steckt, das ist eine Welt für sich: Fassadenarchitektur der Hölle.¹

Walter Benjamin (1928: 139)

Jeg begynder med John Ashberys digtsamling *Planisphere* fra 2009. “Yet it’s hard not to imagine the loss. / I think, though I can’t be sure, / that all this is being added to my bill. / Woe betide us! We shall never pay, / though, not in a million years. Everything is promise” (Ashbery: 37). Ashbury nævner ikke direkte Lehman Brothers, Ben Bernanke eller Fannie Mae, men det ser unægtelig ud, som om det er finanskapitalens bobleøkonomi, der er tale om. Det er det globale finansielle systems kollaps, Ashbery tager fat i. Den underlige sekvens, der begyndte i 2008 med den amerikanske bank Lehman Brothers’ konkurs, og som efter al sandsynlighed vil vare ganske længe. Fem år efter Lehman Brothers gik ned med flaget og udløste finanskrisen, er krisen på ingen måde blevet overvundet. I januar 2014 er der igen begyndt at manifestere sig panik på markederne, der viser sig som en valutakrise i vækstlandene, Reuters taler om “et økonomisk blodbad” – den argentinske peso, den indiske rupee, den tyrkiske lira og den sydafrikanske rand er alle faldet voldsomt på få dage – fordi den økonomiske vækst i Kina er bremsset op, og den amerikanske nationalbank taler om at holde igen med seddelpressen, der ellers har kørt i højeste gear siden 2008, trods et astronomisk amerikansk budgetunderskud. “It’s false reasoning based on expectation’, / he admits. [...] / Having another crisis” (Ashbery: 11).

Det kan meget vel være, at der hersker en generel konsensus i Ashbery-receptionen om, at Ashberys digte ikke forklarer, symboliserer eller refererer til oplevelser, han har haft eller til begivenheder i verden, men i flere af digtene i *Planisphere* indgår der tydelige referencer til finanskrisen og den enorme kreditboble, som pludselig sprang sidst i 2008. Som Ashbery skriver: “In a hundred years, /when today’s modern buildings look inviting / again, like abstract bric-a-brac, we’ll look back /

at how we were cheated” (Ashbery: 2). Ashbery karakteriseres almindeligvis som den måske mest eksemplariske amerikanske postmodernistiske digter, hvis digte undslipper tematisering. Der er udbredt konsensus blandt kritikere om at karakterisere Ashbery som en art uhøjtidelig jokerdigter, “our Jack of Diamonds [of poetry]” (Izenberg: 9), der leger med sproget og læseren og morer sig over forsøg på at standse betydningsprocessen og finde en mening i hans digte. Hans digte er kendetegnet ved vage og ubestemte referencer, der er en henkastet elegance over dem, de er på en eller anden måde lette. Det er digtene i *Planisphere* da også, men konteksten er nu helt klart finanskrisen. “We’ll talk about it. / Sunset calms, soothes, / rain is toothsome, / and you get all out of debt like that” (Ashbery: 25). Det legende og undersøgende udspiller sig nu på baggrund af krisen, afslutningen på den neoliberale kapitalismes periode.

I forlængelse af Christopher Nealons kritiske læsning af Ashbery som optaget af den gennemgribende omstrukturering af New Yorks økonomi og ejendomsmarked i 1970’erne ligger det faktisk lige for at læse *Planisphere* som et stykke finanskriselitteratur, som blandt andre Joshua Clover har gjort.² Som Nealon skriver i *Matter of Capital: Poetry and Crisis in the American Century*, udgør neoliberaliseringen af New York en art tekstligt materiale for Ashbery. Ikke i den forstand, at det er indholdet i digtene, men Ashbery reagerer løbende i sine digte og som digter på den forvandling af New York, der finder sted i løbet af 1970’erne, han registrerer den, tematiserer den og bruger den som materiale. Nealon formulerer det på den måde, at Ashbery oparbejder kapitalens stof eller materiale og skaber et netværk af *topoi* om gentrificeringsprocesserne i New York (Nealon: 74). Den periode, Ashbery tematiserede i sine digtsamlinger i 1970’erne, er nu imidlertid ved at slutte. Det kunne være en pointe med de nye digte. I *Planisphere* forholder Ashbery sig til afslutningen af den periode, der begyndte i 1970’erne og bl.a. manifesterede sig som den brutale omlægning af New York. Som blandt andre David Harvey og Rosalyn Deutsche har beskrevet, udnyttede banker og investeringsfirmaer den globale krise i begyndelsen af 1970’erne til at lancere et omfattende privatiseringsprogram i New York, der fordrev fattige befolkningsgrupper og svækkede byens fagforeninger. Resultatet var en by, hvor magt og kapital var koncentreret i hænderne på en snæver finanskapitalistisk elite. Det er denne neoliberale omstrukturering, som Ashbery nu ser brase sammen. Nu er det amerikanske ejendomsmarked kollapse. “Nobody knew what they owed or how much credit, / had been advanced, being incapable of niceties”, som han skriver i et af digtene (Ashbery: 76).

Mange af linjerne i digtene i *Planisphere* er som taget ud af avisartikler fra den anden halvdel af 2008; det virker, som om Ashbery har siddet og fulgt med i den accelererede udvikling, hvor finanskapitalens fiktive karakter pludselig viste sig i al sin tydelighed. Som der står i digtet “Default Mode”: “They were living in America fictitiously. / [...] They were living in America and a storm blew up suddenly. / They were living in America extended terms of credit. / They were living in America but it’s all over” (Ashbery: 17). Pengene var væk. Det var alt sammen fiktiv kapital. Det var alt sammen bare tal og sprog, der var ikke noget nedenunder. Der var ikke nogen reel produktion, men bare en enorm mængde transaktioner og meget komplicerede lånemodeller.

Ashberys digtsamling fortæller os noget om finanskapitalen og bobleøkonomien. Den viser os det lukkede univers, som den neoliberale kapitalisme har skabt, den underlige på én gang accelererede og døde tid. Ashbery er på godt og ondt i tiden. Han har ingen nostalgiske følelser eller længsel efter noget andet, der er ikke noget andet, nogen andre tider, en præ-kapitalistisk verden eller en fremtidig sci-fi-lykke, Ashbery er her bare, henkastet og observerende, i sproget og i verden. "Here in life. / [...] Now it was time, and there was nothing for it" (Ashbery: 6). Vi kan godt kalde det den postmoderne verden i forlængelse af Fredric Jamesons klassiske beskrivelse af perioden fra 1973 og frem, så kommer Ashbery også hjem igen, litteraturhistorisk altså; det er et rum, hvor den historiske tid er blevet suspenderet og forvandlet til et udstrakt nu, her opløses det historiske forløb og bliver spatialt. Historien bliver til et postkort, vi kigger på, men ikke har adgang til. Det vigtige er selvfølgelig i forlængelse af Jameson at insistere på det historiske i denne beskrivelse; altså, det er svært at skabe en historisk sammenhæng, tiden bliver spatial, men der er stadigvæk tale om en periode, som er kendetegnet ved bestemte politiske og politisk-økonomiske tendenser. Hvis vi skal undgå den optimistiske og 80'er-jubilatoriske retorik, hvor opløsningen af det historiske bliver til en ukritisk accept af den globaliserede kapitalisme, som vi kan finde i eksempelvis Lyotards rapport om videnstilstanden i det postmoderne samfund, hvor Lyotard tager afsked med "de store fortællinger" og affirmerer forestillingen om "det postindustrielle samfund", kan vi med Mark Fisher kalde det for kapitalistisk realisme.³ Så undgår vi idéen om, at vi har bevæget os hinsides kapitalismen og er ankommet i en verden uden klassekamp. Det er vi nemlig ikke. Vi er snarere konfronteret med en kompleks historisk situation, hvor det er svært at tænke historiske mønstre. Det klasseløse klassesamfund begyndte Adorno at kalde det de sidste år af sit liv. Jameson og Ashbery er et eller andet sted enige om at beskrive perioden fra 1970'erne og frem som et accelereret sammenbrud, hvor der sker en opkørt afvikling af tidligere idéer og modeller, det være sig avantgardemodellen eller idéen om velfærdssamfundet. Alt tenderer til at smelte sammen, økonomi og kultur forbinder sig på stadig nye måder og bliver uskelnelige. Politik og reklame er momenter i det samme billedflow. Der sker en lukning, der er mere af alting i betydningen mere af det samme, der sker med andre ord slet ikke noget. Fremtiden er annulleret. Historien er afsluttet, som Fukuyama proklamerede i 1991. Scenen er sat til uendelig kapitalisme og friværdisens konstante øgning. Men i 2008 brændte det postmoderne samfund så sammen, accelerationen var blevet så voldsom, at hele økonomien nærmest hang frit flyvende i luften uden noget fundament. Pengene viste sig at være fiktive, og i løbet af kort tid forsvandt der 500 milliarder dollars ud af verdensøkonomien. De var bare pist væk. I 2009 forsøgte IMF at lave en udregning af krisens omkostninger, og de nåede frem til et beløb på svimlende 4,05 billioner dollars. Helt vilde summer, som man skulle tro ville kalde på radikale politiske indgreb og en omfattende omlægning eller afvikling af økonomien. Pludselig manifesterer det, Jameson kalder "historiens reelle", sig. Men det fantastiske er, at det ikke er sket. Som Ashbery skriver i et af digtene i *Planisphere*: "You can't get from there to here" (Ashbery: 134). Vi synes at være ude af stand til at komme videre samtidig med, at

tingene åbenlyst ikke fungerer længere. Der er noget, der ikke fungerer, men der er tilsyneladende ikke andet. Gælden vokser bare, men der er ikke noget alternativ. Det er situationen lige nu.

Hvordan skal vi beskrive forløbet, give det en narrativ form?⁴ Sekvensen, der går fra september 2008 og frem, er svær at gengive, noget er ved at bryde sammen, men det er uklart, hvad der er ved at dukke op. En periode er i færd med at lukke sig, men det er endnu ikke tydeligt, hvad der kommer i stedet for. En overgang, med andre ord. Vi hænger fast i den neoliberale globalisering, vi kan ikke komme på afstand af den, men den er samtidig ved at falde fra hinanden. Det er Ashberys verden. Der er en proces i gang, en transition, hvorhen er endnu uklart, men der er noget, der nærmer sig, der er ved at ske noget. “The truth is nobody knows what is happening anymore. / I for one am not sure it’s a mistake / to go crackling on like this” (Ashbery: 93). Er den neoliberale globalisering i færd med at blive det residuale og ikke det dominerende med Raymond Williams’ termer. Og hvad er så det emergente, det der er ved at dukke frem? Er det pladsbesættelses-bevægelsen, bølgen af protesterne og *riots*, der brød ud i 2011 i Nordafrika og spredte sig til Sydeuropa og siden USA? Eller er det Kina som ny kapitalistisk hegemon?

Krisen som billedlig frygtpolitik

Lad os forlade litteraturen og vende tilbage til september og oktober 2008 og se, hvad der faktisk skete. Kl. 13.45 amerikansk tid mandag den 15. september 2008 indgav finanskoncernen Lehman Brothers konkursbegæring. Lehman Brothers var USA’s fjerdestørste investeringsbank med 26.200 ansatte over hele verden. Firmaet, der var blevet grundlagt i 1850, havde haft overskud de foregående 14 år, i 2007 var det på 4,2 milliarder dollars, men den 9. juni 2008 måtte bestyrelsesformand og CEO, Richard Fuld – kendt under kæle- eller øgenavnet ‘The Gorilla’ – som var den længst siddende CEO på Wall Street og nød stor respekt ikke blot i finansverdenen, men også politisk, annoncere et tab på 2,8 milliarder dollars for andet kvartal af 2008 som følge af dårlige boliglån. Kursen på Lehman Brothers’ aktie faldt efterfølgende med 73 % i løbet af få måneder, og det hele kulminerede den 15. september med konkursbegæringen.

Det var en fantastisk og surreel historie, og medierne blev ved med at vise sekvenser med fritstillede jakkesæt-klædte medarbejdere, der listede ud af Lehman Brothers’ 32-etager høje bygning på Seventh Avenue på Manhattan – en bygning de havde købt i 2001 af konkurrenten Morgan Stanley for 700 millioner dollars – med hver deres papkasse med personlige ejendele. Den 98.000 kvadratmeter store bygning i sort glas og metal blev tømt i løbet af få dage, og der blev slukket for de store skinnende videoskærme på facaden, som viste firmaets slogan: “Lehman Brothers: Where vision gets built”.

Den umiddelbare årsag til Lehman Brothers’ deroute var udviklingen på det amerikanske boligmarked, som efter en lang periode med voldsomt stigende priser pludselig oplevede et ligeså voldsomt fald i priserne. Det ramte især de såkaldte *subprime*-lån, der blev givet til såkaldte ‘mindre kreditværdige personer’, der ikke lånte penge med henvisning til ejendommens aktuelle værdi, men til den forvent-

ede værditilskrivning på den bolig, de skulle låne til. Da priserne på ejendomsmarkedet i USA så begyndte at falde sidst i 2006, stod bankerne tilbage med en stor mængde lån, der ikke kunne indfris. Folk blev sat på gaden, ejendommene gik på tvangsaktion, og bankerne måtte afskrive meget store beløb. I september 2008 var næsten ti procent af de amerikanske boligejere mindst én måned bagud med deres betalinger. Situationen var ikke blevet bedre af bankernes videresalg af lånene, der betød, at effekterne af de faldende priser blev langt mere omfattende og resulterede i intet mindre end en krise i verdensøkonomien. På grund af liberale regler på finansmarkedet havde de amerikanske banker nemlig solgt mange af lånene videre til andre aktører på finansmarkedet, der så overtog lånene og risikoen forbundet med dem. Bankerne fungerede på den måde blot som mellemmand, der tjente flere penge, des flere lån der blev oprettet helt uden hensyntagen til lånetagernes tilbagebetalingsevne og ejendommenes reelle værdi.

I september 2008 gik den så ikke længere. Lehman Brothers' konkurs blev startskuddet til en lang række konkurser, opkøb og nedskrivninger. Det gik hurtigt, den ene amerikanske bank efter den anden viste sig at være i alvorlige problemer. Og det var ikke kun investeringsbankerne, også sparekasser og låneinstitutioner fik hevet tæppet væk under sig. Da Lehman Brothers trak stikket ud, var Bears Stern allerede gået fallit og blevet opkøbt af Morgan Stanley, og de to største aktører inden for realkreditlån, Fannie Mae og Freddie Mac, havde allerede fået tilført store midler fra staten. Lehman Brothers' krak accelererede forløbet: Det største forsikringselskab i USA, AIG, måtte have en saltvandsindsprøjtning på 85 milliarder dollars fra staten mod, at denne fik 80 % af aktierne i selskabet. USA's største sparekasse, Washington Mutual, gik fallit osv. Da gælden blev gjort op, havde Lehman Brothers alene en gæld på 619 milliarder dollars. Den amerikanske stat greb hurtigt ind og stillede en hjælpepakke på 700 milliarder dollars til rådighed for bankerne. Dermed blev den enorme gæld nationaliseret. Krakket sendte chokbølger gennem den globale finansverden og udviklede sig i løbet af kort tid til den største økonomiske krise i Vesten siden 1930'ernes depression. I det ene land efter det andet måtte banker og finansinstitutioner dreje nøglen om.

I årtier havde historien ellers været den samme hver dag, dag ud og dag ind fik vi at vide, at kapitalismen var *the only game in town*. Murens fald var den endelige bekræftelse af det forhold, og de islamiske fundamentalisters terrorangreb var blot et udtryk for det ufejlbarlige ved modellen, deres desperation og religiøse ophidselse vidnede blot om kapitalismens overlegenhed. Ingen kunne bremse markedet, heller ikke turbanklædte terrorister. Men pludselig viste markedet sig at være et bundløst dyb, som truede med at trække alt med sig. Rædslen stod printet på avisforsiderne, *Financial Times* gik på få dage fra "Fight for Survival on Wall Street" til "Global Plunge" og "Panic hits Historic Level". November-udgaven af *Times Magazine* bar overskriften "The Crash: After a Wild Week at Wall Street the World is Different", og *Le Monde diplomatique* skrev tværs over forsiden på sit oktober-nummer: "La fin d'un monde". Alle kommentatorer var enige om, at det, der var i færd med at finde sted, ikke blot var et midlertidigt udfald, men en krise af usete dimensioner. Sammenligningen med krakket i 1929 på børsen i New York og 1930'ernes depression lå lige for. Med ét var retorikken om historiens afslutning pist væk og afløst af billeder

af Titanic. Skibet tog vand i, og det var spørgsmålet, om det ville gå til bunds. På alle magtens etager herskede der desorientering. Politikerne, finansfolk og medierne var i vildrede. De selsomme eksperter, der få uger forinden overhovedet ikke havde givet udtryk for bekymring, måtte finde helt nye forklaringsmodeller, selv de mest stædige måtte i løbet af kort tid gå fra at tale om “en korrektion” til “et sammenbrud”. I takt med, at banker krakkede og måtte reddes af stater, der i forvejen selv havde opbygget en stor gæld, begyndte flere og flere at tale om muligheden for deciderede statsbankerotter. Og ikke kun mindre lande, men også de helt store økonomier. Da George Bush holdt tale til det amerikanske folk den 24. september 2008 brugte han et sprog, der mindede om retorikken efter 9/11: “Good evening. This is an extraordinary period for America’s economy. Over the past few weeks, many Americans have felt anxiety about their finances and their future. I understand their worry and their frustration. [...] The government’s top economic experts warn that, without immediate action by Congress, America could slip into a financial panic and a distressing scenario would unfold. [...] Fellow citizens we must not let this happen. Our economy is facing a moment of great, great challenge, but we’ve overcome tough challenges before, and we will overcome this one” (Bush).

I løbet af få uger gik krisen fra at være en afmatning til at blive en “nedsmeltning” af økonomien. Det var IMF, der brugte dette billede. Alan Greenspan, den tidligere direktør for den amerikanske nationalbank, talte på dette tidspunkt om “en økonomisk tsunami”. Begge beskrivelser understregede det ekstreme i situationen. Ingen forstod rigtigt, hvad der var ved at ske. Markedernes vilde agitation blev spejlet af de folkevalgte politikeres tomme blikke og hule statsmandsagtige miner. Ansigterne blev forsøgt lagt i de rette folder, det var stort det her, men ingen vidste tilsyneladende, hvad der var sket og ville komme til at ske. Eksperterne, der få uger forinden med største naturlighed havde rapporteret om en økonomi i fortsat vækst, stod nu foran kameraerne og så helt igennem rådvilde ud, den var helt gal, økonomien var ude af kontrol. De selsomme mennesker, som kort tid forinden havde været overbevist om kapitalismens tusindårsrige, synes nu klar til at tage afsked med den. Det var, som om alle godt vidste, der havde været noget galt, men bare ikke havde turdet sige det før. Der var en følelse af for længe at have gået på meget tynd is. Ingen havde tidligere sagt noget, men pludselig var det, som om alle egentlig godt kunne se, det ikke kunne fortsætte. Væksten, forbruget, destruktions af naturen. Det så ud, som om det var forbi. Vi stod på randen af total økonomisk kollaps. Og alle kunne se sammenbruddet, men ingen havde en idé om, hvilke løsninger eller midler, der kunne tænkes at rette op på miseren.

Medierne indkaldte eksperter og viste grafer og tal, men ledte forgæves efter en fortælling, en narration. De hurtige syndebukke, der blev hevet frem – grådige bankfolk, en middelklasse der levede over evne, politikere i lommen på finanskapitalen – formåede i de intense dage i september ikke rigtigt at overbevise, det var systemet, den var gal med. Fordi medierne og markedet almindeligvis spejler hinanden og søger svaret i dette feedback – medierne spørger markedet, hvad der er sket, og markedet spørger medierne, hvad der vil ske – så stod de pludselig i en situation, hvor systemet var brudt sammen. Der var bare ikke nogen signaler, der gav mening. Det kybernetiske system var blevet afbrudt eller *scrambled*. I stedet var øje-

blikket kendetegnet ved usikkerhed og frygt. Den 30. september 2008 rapporterede en række medier deriblandt BBC News, at det amerikanske gældsur, der er installeret på en bygning tæt ved Times Square i New York ikke længere kunne vise den enorme amerikanske gæld, der på det tidspunkt lød på 10,299,299,050,383 dollars. Der var simpelthen ikke længere cifre nok på uret. Den midlertidige løsning var at presse det første ettal ind på samme plads som dollartegnet. Den amerikanske statsgæld var i forvejen enorm, men hjælpepakken til bankerne og overtagelsen af Fannie Mae og Freddie Mac så ud som et sidste søm i den amerikanske kapitalismes ligkiste.

Og pludselig dukkede termer som kapitalisme og neoliberalisme så op i medierne som beskrivelse af økonomien og forklaring på krisen. De intellektuelle rester fra den reformistiske arbejderbevægelse i Vesten fik kortvarigt taletid i medierne og forsøgte at genlancere efterkrigstidens keynesianske løn-produktivtets-model og idéen om velfærdsstatens stimulering af efterspørgslen; i Danmark tog Preben Wilhjelms eksempelvis en tur i medierne med den gamle opskrift. Men uden held, på regeringsniveau i Vesten forblev neoliberalismen hegemonisk. De voldsomme spareprogrammer i Sydeuropa er et udtryk for neoliberalismens fortsatte styrke, salget af Dong-aktier til Goldman Sachs et andet og lokalt eksempel. Ingen steder har vi set en tilbagevenden til efterkrigstidens statstyrede modernisering, selv ikke i Frankrig, hvor Hollande kom til magten med henvisning til muligheden for at skrue op for den statslige regulering af markedet og føre en ekspansiv finanspolitik.

Krisediskursen har været kendetegnet ved en bemærkelsesværdig diskrepans mellem erkendelse af krisens voldsomme omfang – det er den største krise siden 1930'ernes depression – og analysen af grundene til krisen og forsøgene på at håndtere den. Alt imens kælderens første sal står under vand, forsøger blikkenslageren at skifte en pakning under vasken på toilettet på anden sal. Der var en afgrundsdyb kløft mellem den frygtpolitiske retorik og konkrete handlinger.

Selvom ingen i Vesten oplevede, at de ikke kunne hæve penge, eller at der blev mangel på fødevarer eller andet, så var stemningen apokalyptisk. De blege eksperter rådvildhed på skærmen og de svedende og glinsende politikeres voldsomme mødefrekvens, der indledte enhver nyhedsudsendelse, virkede. Resultatet var panik. Den ophidsede tale om en økonomisk nedsmeltning eller en finansiel tsunami virkede. Forestillingen om krisen som en dødelig naturkatastrofe, der pludselig slog

ind over de intetanende folk, tenderede til at umuliggøre enhver politisk-økonomisk analyse af hændelsesforløbet og den historiske baggrund. Det var netop en katastrofe; ikke ulig terrorangrebet på World Trade Center i 2001, der alene havde sin oprindelse i onde fundamentalisters had til *the american way of life*. Omfanget af krisen kaldte på politisk handling. Pludselig fik politikerne en funktion og betydning, de ellers ofte mangler i det moderne spin-demokrati. For Bush, Obama og de andre var det næsten lige så godt som 9/11. De viste alle handlevilje og frikøbte rundhåndet bankerne. Siden stod den så på besparelser de fleste steder. Ikke en ny politik eller en revision af den førte neoliberale politik, men mere af det samme med henvisning til krisen og dens omfang. Panik blev lig med reproduktionen af det samme som før. På den måde blev der tændt og slukket for apokalypsen, tændt, når det var nødvendigt at legitimere besparelser, og slukket før der blev formuleret alternativer eller taget tilløb til en egentlig analyse af krisen.

Lige så hurtigt som krisen var opstået, lige så hurtigt forsvandt den hele tiden igen. Selvfølgelig har den været til stede i medierne mere eller mindre uafbrudt siden 2008, men på en underligt dialektisk måde, enten apokalyptisk og dommedagsagtigt eller på en langt mere afgrænset måde, hvor økonomer beroliger og siger, vi snart vil være ude af krisen. Pointen er selvfølgelig, at der er blevet forsøgt slukket for krisen som en begivenhed, der kræver en omlægning af den politiske økonomi og vores måde at leve på. I stedet blev der udpeget nogle få syndebukke, som fik emblemet 'krisens bagmænd' og kom i offentlig gabestok: Bestyrelsesformand Fuld fra Lehman Brothers blev eksempelvis kåret til den værste CEO nogensinde af Condé Nast Portfolio og blev til en kongreshøring kaldt "den store skurk" af republikaneren John Mica. Den tidligere centralbankdirektør Alan Greenspan blev også tvunget til at tage sin del af skylden offentligt. Men langt de fleste ledende bankfolk og højtstående ansatte i centralbanken og i den amerikanske administration, der under Clinton og Bush gennemførte afreguleringerne, har beholdt deres job eller fået nye i samme branche.

Igennem hele forløbet er mediernes enorme magt blevet synliggjort i usædvanlig grad i skiftene fra apokalypse til *same-same* og tilbage igen, pludselig var panikken pist væk, og økonomien øjensynligt i bedring, men så var den gal igen og katastrofen nær for så at blive afløst af beroligende ekspertudsagn om tegn på bedring. Det var som en opvisning i Debords tese om skuespilsamfundet eller Derridas beskrivelse af teleteknologiens aktualitetsmonopol, mediebillederne genskabte sammenhængen og genskabte verden, som vi kender den. Nu var der ikke længere noget at komme efter. Passér gaden, der er ikke noget at se. Vi var tilbage ved den gode gamle neoliberale administrationslogik, som Rancière beskriver den, hvor politik erstattes af administration; som når Bjarne Corydon alfaderligt forklarer, at salget af Dong-aktier til Goldman Sachs skam ikke handler om politik, men om økonomi.

De dramatiske avisoverskrifter fra september 2008 blev hurtigt afløst af andre historier, som ikke havde med krisen at gøre, og arkivbillederne fra Tyskland i 1920'erne med trillebørene fyldt med pengesedler, der var blevet hentet frem, da Lehman Brothers krakkede, blev lige så stille lagt på plads igen i historien. Der fandt med andre ord ikke nogen horisontudvidelse sted i september-oktober 2008, eller på noget andet tidspunkt i forløbet. Ja, bevares fra tid til anden har vi selvfølgelig

måttet lægge ører til fortællingen om finanskrisen, men behovet for gennemgribende ændringer viste sig at være vildt overdrevet. Så nu sad de selvsamme eksperter, som oftest bankmænd eller medarbejdere i de finansinstitutioner, der havde haft travlt med at låne penge ud og samle dem i uigennemskuelige finansprodukter, og talte om de forskellige tegn på, at økonomien ville blive bedre i næste kvartal eller næste år eller næste.

Med andre ord: sandhedens time oprandt aldrig. Der fandt ikke nogen kollektiv opvågning sted, “the real of history” blev igen dækket til; der forsvandt en voldsomt masse penge, men bevægelsen fra panik og apokalyptisk dommedagstale til *same old same old* gik forbavsende hurtigt. Det pludselige brud – eksponeringen af den neoliberale kapitalismes gældsøkonomi – blev lukket til igen med et glidende og elegant *swush*. Alle var tilsyneladende indstillet på at lade som ingenting og glemme de apokalyptiske billeder fra september 2008. Det, der et kort øjeblik så ud som dødskrammer, blev nu beskrevet som en kortvarig feber, der på ingen måde stillede spørgsmålstejn ved den kapitalistiske krops funktionen. Så længe vi ikke fokuserede på gælden, var der tilsyneladende slet ikke nogen problemer alligevel. Der var ikke noget nyt under det smeltende ozonlag. Kapitalismen er kapitalismen, og vi skal bare rette lidt ind. Det postmoderne univers var genskabt. “No exit”, som der i sin tid stod i *American Psycho* (Easton Ellis: 408).

Pengebobler

Men hvad nu hvis kredit faktisk ikke var problemet, men en del af løsningen på nogle mere grundlæggende problemer i den kapitalistiske produktionsmåde i den nuværende epoke?⁵ Hvis vi i stedet for at acceptere den officielle narration om krisen – det er grådige bankfolks skyld, det er grækernes skyld etc. – zoomer lidt ud og bruger gamle Karl Marx’ økonomikritik, viser det sig, at vi er konfronteret med indre strukturelle modsætninger, som boblerne var et forsøg på at holde nede. Som marxistiske historikere som Bob Brenner og Chris Harmann, men også centrum-højre økonomer som Jean-Luc Gréau har redegjort for, har gæld været en integreret del af verdensøkonomien siden begyndelsen af 1970’erne. Omfanget af finanskapitalen voksede eksplosivt, da efterkrigstidens økonomiske boom bremsede op sidst i 1960’erne og blev afløst af stagnation og nedgang. Løsningen blev, hvad Marx kalder fiktiv kapital. Med afviklingen af Bretton Woods-systemet i 1971, hvor dollaren blev frit flydende og ikke længere havde en fast vekselskurs med guld, var forbindelsen mellem den reelle økonomi og finanskapitalen brudt. Finansiell spekulation blev nu helt løsrevet fra reelle økonomiske forhold inden for produktion og handel. Da det blev sværere at skabe værdi i den reelle økonomi, udgjorde finanskapitalen en redning for kapitalejerne. Der kunne de udvinde en profit, de ikke kunne komme i nærheden af i den reelle økonomi. Bobleøkonomien var således en måde at forlænge kapitalismen på i en historisk situation, hvor økonomien var i krise. Derfor giver det ikke mening at kritisere finanskapitalen, problemet stikker langt dybere.

Det giver således ikke mening at modstille finanskapital og den reelle økonomi. De er to sider af den samme sag, den kapitalistiske produktionsmåde. I begge tilfælde handler det om at skabe profit. Finans er således ikke en fordrejning af den

reelle økonomi, det giver ikke mening at skabe en modsætning mellem arbejdere og virksomheder, der skaber virkelig værdi, og bankmænd, der skaber fiktiv værdi. De udgør et hele. De forudsætter begge et kapitalistisk system, som materialiserer sig i den almene ækvivalent, altså i pengeformen. Der er heller ikke nogen væsensforskel mellem at give en halvtredser for to hindbærnsnitter og så investere en million i et komplekst finansielt produkt. Inden for den kapitalistiske produktionsmåde er den ene handling ikke mere 'virtuel' eller 'virkelig' end den anden. De er blot to forskellige udtryk for det samme. Det tilsyneladende mere simple og hverdagsagtige køb af to hindbærnsnitter er garanteret af den selvsamme nationalbank, som muliggør de finansielle transaktioner og i sidste instans garanterer værdierne, som det var tilfældet i 2008, hvor nationalbankerne overtog og nationaliserede bankernes enorme gæld.

Vi er så vant til, at penge optræder som cirkulationsmiddel for konsumtionsmidler, produktionsmidler og arbejdskraft, at vi ikke tænker over det og ikke registrerer det 'mirakuløse' i at købe en vare for et stykke papir. Men værdien er ikke mere 'virkelig' i hverdagens små transaktioner end i tradernes finansielle fiksfakserier. Den fremstår muligvis mere virkelig eller mere fiktiv i det ene end det andet tilfælde, men det er det samme system, og vi er så vant til at hæve halvtredseren i automaten og købe noget for den, at vi slet ikke tænker over det. De monetære tegns magt over vores liv undslipper os. Det er kun, når denne magt optræder på børsen i skikkelse af finanskapitalens jakkeklædte spekulanter, at vi kan se den. Ellers er vi blinde for det ganske bizarre ved den kapitalistiske pengeøkonomi. Som Marx skriver i *Kapitalen*, skaber pengeformen en høj grad af uigennemsigthed. Det, pengene måler, er egentlig den arbejdstid, der er nedlagt i de forskellige varer. Men udmålingen sker på en fordrejet måde, hvorved man aldrig kan vide, hvor meget arbejdstid 50 kr. indeholder, eller hvor meget arbejdstid, den vare man kan købe for en halvtredser, indeholder.

Vi bruger med den største naturlighed penge og overvejer aldrig, hvor de egentlig kommer fra. Vi er så vant til at spendere og tjene penge, at vi eksempelvis ikke tænker på, hvor historisk specifikt, det er at have en monetariseret økonomi. Historisk har der været mange samfund, der slet ikke har brugt eller blot har haft en begrænset brug af penge, fordi folk selv fremstillede deres mad og de andre ting, de havde brug for. Pengeøkonomien går ganske vist langt tilbage, i Romerriget var økonomien eksempelvis monetariseret, og indbyggerne i de store byer levede i en gennemmonetariseret økonomi, hvor man solgte og købte, udlejede og lejede, havde indkomster i form af løn eller profit og betalte skatter og afgifter i penge. På landet var mange selvforsynende, men stadigvæk delvist integreret i pengeøkonomien. Men pengeøkonomier er ikke historisk uomgængelige, så Romerrigets fald resulterede i en økonomisk og social demonetariseringssproces. Pointen er naturligvis, at pengeøkonomi er et historisk fænomen, og det er faktisk kun i en kapitalistisk økonomi, at pengeformen har en helt central funktion i produktionen og cirkulationen af goder og services. Kun i det kapitalistiske samfund er næsten alle objekter, vi bruger i hverdagen, nogen, vi køber for penge.

Penge er med Marx' termer den sociale medierings almene form i kapitalismen. Det betyder, at stort set alle livets forhold medieres af pengeformen, hvad enten det

er muligheden for at sætte børn i verden, mad, bolig, tøj etc. Denne mediering er ikke til forhandling, hvis man modsætter sig den, er man sikker på at ryge i fængsel eller komme på nervemedicin. Pengeformen er med andre ord en livsbetingelse, der præger livsprocessen og skaber den i sit billede. Vi ser verden gennem den. Kapitalismen som religion, som Benjamin skriver i sit fragment fra 1921, hvor han karakteriserer kapitalismen som en kultreligion. "Kapitalismen er fejringen af en kult *sans rêve et sans merci*. Der findes ikke nogen 'hverdag', ingen dag der ikke ville være en festdag i den forfærdelige betydning af en udfoldelse af al mulig sakral pomp og pragt, den tilbedendes yderste anspændelse" (Benjamin 1921: 100). Det er selvfølgelig derfor, vi ikke studser over den mirakuløse transaktion, hvor vi udveksler en seddel og får to hindbærsmutter. Eller går på arbejde og får udbetalt løn, som vi så kan bruge på hindbærsmutter etc. Størstedelen af det sociale liv er koloniseret af pengeformen. Det er den udvikling, som såvel Adorno og Horkheimer som Debord kritisk beskriver med deres teser om henholdsvis kulturindustrien og skuespillet. Som Adorno og Horkheimer skriver, præges selv den autonome kunst af pengeformen, der er ikke noget udenfor længere. Som Debord skriver, er alle gøremål og kommunikationsformer i samfundet fremmedgjort, skuespilsamfundet er pengenes anonyme totalitære orden. Den kapitalistiske profitabilitetsudvikling kræver, at alle processer i samfundet, der har indflydelse på profitabiliteten, måles med samme målestok som profitabiliteten selv, nemlig penge. Ingen andre hensyn er vigtige. Også selvom det beviseligt betyder, at faren for en biosfærisk nedsmeltning bliver mere og mere overhængende, som FN's Klimapanel igennem en årrække har pointeret. Men det er ikke muligt at gøre noget, for inden for rammerne af den kapitalistiske produktionsmåde produceres der kun materiel værdi, såfremt det bidrager til valoriseringen af kapital. Det kapitalistiske samfund styres af et overgribende subjekt, nemlig kapitalen, som er den proces, hvor penge bliver til flere penge. Dette kræver, at nogle mennesker køber arbejdskraft, og andre sælger arbejdskraft og producerer merværdi. Målet med den kapitalistiske samfundsudvikling er altid og nødvendigvis at få pengene til at vokse mest muligt, med andre ord at maksimere merværdien. I denne proces bliver menneskenes handlinger sekundære og underlægges dette mål. Menneskets konsum (eller planetens overlevelse) er således ikke produktionens mål, men kun et nødvendigt middel for, at lønarbejderne kan producere mest mulig merværdi. Produktionen af goder er altid et middel til et mål, som er at få penge til at blive til flere penge. Pengeavlende penge. Når dette ikke sker, standser produktionen af goderne, eller de bliver decideret destrueret, fordi de ikke kan sælges. Som i 1930'erne og under Anden Verdenskrig eller som det er sket i en langtrukken form de sidste 40 år i USA og Vesteuropa, og selvfølgelig langt hurtigere i andre dele af verden. Og det sker altid helt uden hensyntagen til behov. Det er selvfølgelig derfor, vi har den underlige situation, at folk eksempelvis sættes på gaden, fordi de ikke kan betale af på deres lån, men at der ikke flytter nogen nye ind i huset. Akkumulationen af penge kommer til antage karakter af en blind historisk proces, der fungerer bagom ryggen på de historiske subjekter. Valorisering bliver et mål i sig selv. Det er ikke længere menneskelige behov, der styrer brugen af energi, men pengenes døde form. Og alle relationer, til naturen og til mennesker inklusive en selv, bliver penetreret af denne ting,

dette fetichistiske medium; pludselig anskues alle relationer som et springbræt til valorisering af penge.

Gældens himmelflugt

Den nuværende finanskriser og det lange neoliberale kriseregime minder om tidligere kriser i det 20. århundrede. En krise er altid et udtryk for et profitabilitetsproblem i den kapitalistiske økonomi. Effekten er faldende investeringer og arbejdsløshed. Løsningen er destruktionen af kapital, hvorved prisen på såvel arbejdskraft som produktionsmidler falder. Destruktionen eller devalueringen muliggør en højere profitrate og en ny ekspansion. Den destruktion, der fandt sted i forbindelse med den sidste store krise, nemlig depressionen i 1930'erne, var så omfattende, at den muliggjorde en historisk uset ekspansion i årtierne efter Anden Verdenskrig. Da den voldsomme vækst så ebbede ud sidst i 1960'erne, forsøgte kapitalen at sænke omkostningerne gennem globalisering, outsourcing og introduktionen af nye teknologier. Der blev skabt et globalt arbejdsmarked, hvor millioner blev indrulleret i lønarbejdet i Sydøstasien, Afrika og Latinamerika til meget lavere lønninger end i Vesten. I Vesten blev efterkrigstidens velstand forsøgt delvist opretholdt gennem gæld. Den neoliberale periode har været en lang gradvis nedslidning af efterkrigstidens velfærdssamfund, men ikke en 'kreativ destruktion' som 1930'ernes depression og Anden Verdenskrig. Gennem hele perioden er kreditboblerne derfor løbende sprunget, det er ikke lykkedes at genskabe kapitalens profitabilitet, og større og større summer er blevet investeret i spekulation. I 2008 brast boblen så.

Selvom der har fundet en gigantisk forøgelse af kapitalismens produktivitet sted, og den neoliberale globalisering har fjernet en række barrierer for dens udvidelse, så har kapitalismen ikke været i stand til at skabe en tilstrækkelig mængde profitproduktion til at inkludere en voksende verdensbefolkning i lønarbejdet. Faktisk er flere og flere mennesker blevet ekskluderet fra økonomien på globalt plan inden for de sidste 40 år. Flere og flere har svært ved at blive lønarbejdere og komme ind i kapitalens metabolisme, som Marx kalder det. Væksten i uformelt arbejde og slumbeskæftigelse er et udtryk for denne udvikling, som Mike Davis skriver i *Planet of Slums*. Som følge af de omstruktureringer, der fandt sted fra begyndelsen af 1970'erne og frem – teknologisk innovation, outsourcing og nye ansættelsesformer – er en voksende del af proletariatet blevet overflødig for produktionen af merværdi. De kan ikke længere anvendes som nødvendigt arbejde, arbejde der skal fungere som merarbejde og generere kapital. De er udenfor. De udgør ikke engang en industriel reservearmé, men er bare ekskluderet fra den kapitalistiske økonomi. Det har netop primært været finanskapitalen, der er ekspanderet, og ikke andre dele af økonomien.

I dag er vi så i en situation, hvor ikke blot firmaer og private har gæld, de ikke kan betale af, staterne er også dybt forgældede. Og det var de faktisk allerede, før krisen tvang dem til at overtage bankernes gæld. Opbremningen af verdensøkonomien sidst i 1960'erne har nemlig løbende tvunget dem til at optage store lån. Og nu er vi så i en situation, hvor statsgældens størrelse ligger som en bombe under det påstående eller lovede opsving. Hvis tiltroen til staternes evne til at opretholde værdiernes værdi udfordres eller helt forsvinder, så vil pengene pludselig ikke have

nogen værdi overhovedet, og så vil fanden for alvor være løs. Spørgsmålet om statsbankerot presser sig på, men af frygt for at skabe yderligere panik på markedet lader vi som ingenting.

Indtil videre er statens garanti for fremtidig værdi kun undtagelsesvis blevet rystet. Men sådan behøver det ikke fortsætte. I nyere tid er Argentina, Mexico og Albanien eksempelvis gået statsbankerot. Og med finanskrisen har en række lande i EU været i overhængende fare. I oktober 2008 var Irland tæt på at gå fallit. I 2009 var turen så kommet til Grækenland, Spanien, Portugal og Italien. Og siden er store økonomier som Frankrig blevet genstand for de finansielle agents interesse og ængstelse. Grækenlands strukturelle underskud fik i maj 2010 EU til at udarbejde en nødplan, der tvinger landet gennem en voldsom spareplan, der proletariserer store dele af befolkningen. Siden er der blevet vedtaget yderligere fire sparepakker. Alle redningspakkerne tenderer imidlertid blot til at generalisere eller sprede underskuddet, og det er i princippet blot et spørgsmål om, hvornår de store økonomier står for tur. For at genoprette tilliden stiller Tyskland op og garanterer værdien. Men dermed overføres gælden bare til Tyskland og EU. Problemet er selvfølgelig, at efter Tyskland er der ikke nogen. Hvem skulle det være? USA har i den grad problemer med sit budgetunderskud og har en gigantisk gæld. Og Kina er ikke nogen stopklods, da landet ligger inde med en enorm mængde amerikanske dollars, der bliver værdiløse, hvis USA falder. Kina vil gå bankerot sammen med USA. Pengenes afvikling ligger med andre ord som et skjult perspektiv i den amerikanske gælds himmelflugt. Gældsuret på Times Square antager form af Benjamins vækkeur, der ringer 60 gange i minuttet (Benjamin 1929: 196).⁶ Eller som Ashbery mere henkast-et formulerer det: “Is it possible that spring could be / once more approaching?” (Ashbery: 1).

Noter

- 1 Dansk oversættelse ved Dorte Jørgensen: “Hvad der her findes af uskyldige små, som leger omkring tallene, holder lovtavler som gudinder, og hvad der her findes af modne helte, som stikker sværdet i skeden over for møntenheder, det er en verden for sig: Helvedes facadearkitektur” (Benjamin 1993: 46).
- 2 Jeg trækker store vekslere på Clovers anmeldelse af *Planisphere*, som bedre end nogen andre anmeldelser tager fat på Ashberys brug af finanskrisen.
- 3 Lyotards rapport og den såkaldt ‘postmoderne vending’ analyseres med udgangspunkt i finanskrisen i Bolt (2014).
- 4 I sin seneste digtsamling fra 2012, *Quick Questions*, fortsætter Ashbery med at bruge finanskrisen som materiale: “Somewhere in America someone is trying to figure out/ how to pay for this” (Ashbery 2012: 47).
- 5 For en udfoldet analyse af den neoliberale periode som et langt kriseregime, se Bolt (2013).
- 6 “Først når krop og billedrum gennemtrænger hinanden så intenst i denne forklarelse, at alle revolutionære spændinger bliver kropslige kollektive innervationer, at alle kollektive kropslige innervationer bliver revolutionær udladning, har virkeligheden overgået sig selv i en sådan grad, som det kommunistiske manifest kræver det. I øjeblikket er surrealistene de eneste, der har begrebet dets dagsbefaling. Hver og én giver de deres minespil i bytte for skiven på et vækkeur, som hvert minut ringer 60 sekunder” (Benjamin 1929: 196).

Litteraturliste

- Adorno, Theodor (1946) & Max Horkheimer: *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter [Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente]*, oversat af Per Øhrgaard, København: Gyldendal, 1995.
- Ashbery, John (2009): *Planisphere*, New York: Harper & Collins.
- Ashbery, John (2012): *Quick Questions*, New York: Harper & Collins.
- BBC News (2008): "US Debt Clock Runs Out of Digits", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7660409.stm>.
- Benjamin, Walter (1921): "Kapitalismus als Religion", in: idem: *Gesammelte Schriften VI*, Frankfurt: Suhrkamp, 1991, pp. 100-103.
- Benjamin, Walter (1928): *Einbahnstraße*, in: idem: *Gesammelte Schriften IV.I*, Frankfurt: Suhrkamp, 1991, pp. 83-148.
- Benjamin, Walter (1929): "Surrealismen. Det sidste snapshot af den europæiske intelligentsia" ["Der Surrealismus. Die letzte Momentaufnahme der europäischen Intelligenz"], oversat af Arno Victor Nielsen, in: idem: *Fortælleren og andre essays*, København: Gyldendal, 1996, pp. 179-196.
- Benjamin, Walter (1993): *Ensrettet gade [Einbahnstraße, 1928]*, oversat af Dorte Jørgensen, Aarhus: Modtryk.
- Bolt, Mikkel (2013): *Krise til opstand. Noter om det igangværende sammenbrud*, Aarhus: Antipyrene.
- Bolt, Mikkel (2014): "Slaphedens epoke. Et bidrag til den retrospektive (post-?)/neo-?)marxistiske kritik af idéen om det postmoderne brud, eller; alt var ikke sprog, og hvor var kapitalen, Lyotard?", i *K&K*, nr. 117 (under publicering).
- Brenner, Robert (2005): *The Economics of Global Turbulence: The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn*, London & New York: Verso.
- Bush, George (2008): "Speech to the Nation on the Economic Crisis", <http://www.nytimes.com/2008/09/24/business/economy/24text-bush.html?pagewanted=all>.
- Clover, Joshua (2010): "The Bubble and the Globe", in: *The Nation*, 15. marts, p. 32.
- Davis, Mike (2006): *Planet of Slums*, London & New York: Verso.
- Debord, Guy (1967): *Skuespilsamfundet [La société du spectacle]*, oversat af Ole Klitgaard, København: Rhodos, 1972.
- Derrida, Jacques (1996) & Bernard Stiegler: *Échographies. De la télévision*, Paris: Galilée.
- Deutsche, Rosalyn (1986): "Krzystof Wodiczkos 'Hjemløs projektion' og den urbane 'genoplivnings' sted", oversat af Erik Granly, in: Mikkel Bolt & Karin Hindsbo (red.): *City rumble. Kunst, intervention og kritisk offentlighed*, København: Overgaden & Forlaget politisk revy, 2005, pp. 60-115.
- Fisher, Mark (2009): *Capitalist Realism: Is there no alternative?*, London: Zero Books.
- Gréau, Jean-Luc (1998): *Le capitalisme malade de sa finance*, Paris: Gallimard.
- Easton Ellis, Brett (1991): *American Psycho [American Psycho]* oversat af Jan Bredsdorff, København: Rosinante, 2000.
- Harman, Chris (2007): "The Rate of Profit and the World Today", in *International Socialism*, nr. 115, pp. 141-161.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*, London & New York: Verso.
- IMF (2009): *Global Financial Stability Report: Responding to the Financial Crisis and Measuring Systemic Risks*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2009/01/index.htm>.
- Izenberg, Oren (2011): *Being Numerous: Poetry and the Grounds of Social Life*, Princeton: Princeton University Press.
- Jameson, Fredric (1991): *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, London & New York: Verso.

Marx, Karl (1867): *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi. 1. Bog* [*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*], oversat af Else Langtved Hansen, Kjeld Østerling Nielsen et al., København: Rhodos, 1970-1971.

Nealon, Christopher (2011): *Matter of Capital: Poetry and Crisis in the American Century*, Cambridge: Harvard University Press.

Rancière, Jacques (2005): *Hadet til demokratiet* [*La haine de la démocratie*], oversat af Torsten Andreassen, København: Møller, 2013.

Reuters (2014): "Argentina leads the emerging markets bloodbath", <http://blogs.reuters.com/data-dive/2014/01/24/argentina-leads-the-emerging-markets-bloodbath/>.

Williams, Raymond (1977): *Marxism and Literature*, Oxford & New York: Oxford University Press.